

Розділ IV

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ І ВИХОВАННЯ
В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ
ОСВІТИ

УДК 377/378: 331. 546

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**Світлана Алексєєва,***кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії професійної орієнтації і виховання ІПТО НАПН України (м. Київ)*

У статті розглядаються основні підходи до визначення професійної придатності в умовах сучасної професійної освіти.

Діагностування професійної придатності відбувається на основі комплексного оцінювання характерологічної цілісності особистості, її професійної спрямованості, професійної ідентифікації, готовності до професійної діяльності, самовдосконалення.

Ключові слова: професійна придатність, педагогічне діагностування, тестування, професійна спрямованість, професійні здібності, професійне самовизначення.

Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування та реалізації здатності до праці кожної людини і значною мірою залежить від успішного здобуття професії. Трансформаційні процеси у суспільстві зумовили посилення психологічного аспекту вивчення проблеми професійної придатності. Із розвитком психології погляди на предмет професійного відбору поступово розширюються. Поруч із фізіологічною та розумовою відповідністю вимогам професії, до його складу включають особистісну

відповідальність, ураховують потенції професійного розвитку особистості, її характерологічні якості. Упровадження дієвої системи визначення професійної придатності, спрямованої на надання допомоги учнівській молоді у визначенні і виборі конкретної професії, має ґрунтуватися на основі широкого спектра психологічних, психофізіологічних і фізіологічних особливостей, оцінювання загальних і спеціальних здібностей, виявлення мотивів, інтересів, потреб та нахилів.

Різні аспекти проблеми відповідності особистісних якостей людини вимогам професії висвітлено у працях К. Гуревича [1], Є. Климова [4], М. Корольчука [5], А. Маркової [7], Г. Татаурова-Осики [9] та інших вчених. Проблема психолого-педагогічної діагностики присвячені дослідження В. Дружиніна [2], Д. Дубравської [3], Н. Максимчука [6], Л. Собчик [8]. Аналіз останніх досліджень свідчить, що при визначенні професійної придатності необхідним є цілісне вивчення індивідуальних особливостей загального розвитку особистості, виявлення її професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій, мотивів, характеру, темпераменту, потреб, інтересів.

Метою статті є обґрунтування основних підходів до визначення професійної придатності в умовах сучасної професійної освіти із врахуванням динаміки розвитку психофізіологічної і психічної організації особистості та її професійної обдарованості.

Професійна придатність як основна складова професійного відбору значно скорочує терміни професійної підготовки молодих фахівців, період їх адаптації, забезпечує економічну ефективність професійного навчання і є підґрунтям для створення оптимальної системи управління трудовими ресурсами на підприємствах. Основними напрямками визначення професійної придатності має стати вивчення цілісності особистості, дослідження динамічних психологічних процесів її розвитку, які мають особливе значення для даного виду трудової діяльності та професійного становлення.

Професійна придатність визначається сукупністю психічних й психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення суспільно прийнятної ефективності в тій чи іншій професійній діяльності. Визначення професійної придатності полягає в оцінюванні можливостей суб'єкта в опануванні того чи іншого виду професійної діяльності і складає спеціалізовану процедуру діагностування й прогнозування, у процесі яких досліджуються взаємозв'язки мотиваційних, когнітивних, операційних та афективних компонентів суб'єкта, його вішповідність індивідуально-типологічним властивостям професійної діяльності, так як оцінювання профе-

сійної придатності має складати чітку систему, що сприяє комплексному дослідженню сформованості особистості.

Професійну придатність розглядають у системі взаємодії: "людина – професія". З позицій взаємозв'язку людини та праці при визначенні професійної придатності, поперше, формуються уявлення про психологічні закономірності становлення суб'єкта діяльності, розвитку особистості професіонала, його індивідуально-психологічних особливостей у цьому процесі; по-друге, з цих позицій розглядаються питання про відповідність самої праці, тобто змісту засобів, умов і організації діяльності психологічним особливостям і можливостям людини; про закономірності взаємодії людини з виробничим середовищем, ґрунтовані на вивченні широкого спектра психологічних, психофізіологічних, фізіологічних особливостей людини; по-третє, особливості процесу взаємодії людини з об'єктом праці визначають постановку проблеми взаємної адаптації, пристосування на основі узгодження їх характеристик поетапного проектування системи "людина – діяльність", створення систем інтелектуальної і функціональної підтримки раціональних рівнів активності суб'єкта діяльності, забезпечення їх оперативного контролю. Отже, професійну придатність як педагогічну категорію визначають із позиції психологічного й фізіологічного процесу формування професіонала (професіоцентричний аспект) із позиції забезпечення придатності самої діяльності для людини, включаючи можливість ергономічної оптимізації трудового процесу (антропоцентричний аспект).

Визначення професійної придатності людини проводиться на основі вимог, що містяться у професіограмі і включають розгорнуту характеристику професійної діяльності з переліком професійно важливих якостей майбутнього працівника. Важливою складовою професіограми є психограма, яка визначає психофізіологічну характеристику фахівця певної галузі та медичні протипоказання до професії. Індустрія праці систематично змінює вимоги до професії відповідно до потреб сучасного суспільства, і тому результати оцінювання професійної придатності необхідно

проводити на основі узгодженості з характеристиками психограми.

При оцінюванні професійної придатності необхідне дослідження професійної визначеності особистості, що включає становлення образу "Я-професіонал", професійну ідентифікацію, готовність до професійної діяльності і самовдосконалення. Ці поняття є невід'ємною ланкою розвитку особистості і впливають на здобуття професійного досвіду та успішну самореалізацію людини на ринку праці в сучасних умовах.

Практична реалізація визначення професійної придатності вимагає дотримання низки принципів положень, які визначаються методологією психологічного обстеження та організаційними формами його проведення, зокрема: загально-педагогічними принципами (системності, індивідуалізації, принципу єдності психіки і діяльності) і специфічними принципами (детермінізму, диференційного прогнозування, динамічності).

Так, впровадження принципу системності при визначенні професійної придатності, що є пояснюючим принципом наукового пізнання, зумовлене вивченням особистості як складної системи взаємопов'язаних психічних явищ. Принцип системності уможливує дослідження динаміки розвитку особистості, зокрема: набуття компетентності, практичного досвіду, формування професійно важливих якостей, набуття навичок спілкування тощо. Системність у дослідженні формування особистості, її професійного становлення є запорукою успішності у прогнозуванні професійної придатності і професіоналізму майбутнього фахівця.

Визначення професійної придатності за принципом індивідуалізації є важливим аспектом цього процесу. Відомо, що індивідуальність характеризується сукупністю інтелектуальних, вольових, моральних, соціальних та інших рис, які вирізняють одну людину від іншої. Кожна людина – єдина і неповторна у своїй індивідуальності. Виникнення індивідуальних особливостей пов'язане з тим, що людина проходить власний шлях свого розвитку, набуваючи при цьому найрізноманітніших типологічних особливостей вищої нервової діяльності, які впливають на своєрідність утворюваних якостей, включаючи й профе-

сійні. До індивідуальних особливостей належать: своєрідність відчуттів, сприймання, мислення, пам'ять, уява, особливості інтересів, нахилів, здібностей, темпераменту, характеру особистості. Зазначимо, що зміна так званих професійних періодів багато в чому залежить від індивідуальних і типологічних особливостей сформованості особистості, що опосередковується набутим життєвим досвідом. Отже, принцип індивідуалізації є необхідним при визначенні професійної придатності.

Принцип єдності психіки і діяльності дає змогу розкривати механізми впливу діяльності на функціонування психіки, що необхідне при визначенні професійної придатності. Відомо, що опанування професійною діяльністю зумовлює зміни у психіці. У свідомості людини формуються динамічні моделі дійсності, за допомогою яких вона орієнтується у професійному середовищі. Цей принцип заклав засади об'єктивного дослідження професійної придатності. Упровадження його дає змогу розглядати професійну придатність як динамічне утворення, що постійно змінюється на різних етапах професійного становлення особистості. Відповідно до цього принципу, можна правильно зрозуміти і пояснити формування професіонала як продукту розвитку і результату професійної діяльності. Процес освоєння професії, зіткнення з професійними ситуаціями постійно викликає протиріччя між орієнтованою структурою психіки людини і вимогами професійної діяльності, що і є основою рушійні сили формування професіонала.

Спеціальні принципи визначення професійної придатності спрямовані на забезпечення ґрунтовності і ефективності процесу діагностування сформованості особистості, зокрема, це принцип детермінізму, диференційного прогнозування, динамічності.

Згідно принципів детермінізму необхідно відшукувати фактори, що сприяють формуванню професійної придатності як досліджуваному явищу. Осягнути детермінованість, закономірну обумовленість психічних явищ, психічної діяльності і психічних властивостей людини означає знайти шляхи її формування і виховання. Принцип детермінізму відображає взаємозв'язок компонентів системи "людина – професія" і зумовлений

дослідженням професійної придатності як властивості, що формується під впливом професійного навчання і професійної діяльності. У своєму практичному застосуванні питання про детермінованість професійно важливих якостей – це питання про можливість спрямованої зміни психіки у бажаний для людини напрям.

Критерії професійної придатності можуть змінюватись під впливом різних факторів (соціальних: престиж та значимість професії; технічних: модернізація, введення нових стандартів тощо). Тому визначення професійної придатності має відбуватися на принципі диференційного прогнозування, що уможливує врахування змін критеріїв, передбачає їх аналіз і корекцію. Принцип диференційного прогнозування сприяє розробці фахових засобів професійного відбору, які об'єднуються спільностями основних елементів структури професійної діяльності та формуванням професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Вивчення основних закономірностей професійного становлення використовується як основний орієнтир у диференційній діагностиці. Такі обстеження мають важливе значення для корекції та психолого-педагогічного супроводу учнівської молоді в період її професійного навчання.

Принцип динамічного відбору передбачає раціональну послідовність та повторність обстежень кандидата, а також оцінки його здібностей до конкретної роботи з позицій розвитку і змін у процесі навчання та професійної діяльності за спеціальністю. У відповідності до принципу динамічності, визначення професійної придатності уможливує виявлення потенційних можливостей розвитку особистості. Продуктивним способом динамічного вивчення особистості та її професійного становлення є якісний аналіз зони найближчого розвитку людини, який має важливе значення для професійної придатності.

Діагностування професійної придатності набуває ефективності за умови впровадження чіткого алгоритму дій, який складає певну модель, що дає можливість поетапної, логічно послідовної реалізації організації цього процесу. Така модель системи професійного відбору уможливує дослідження конституційно закладених властивостей нервової

системи людини, вивчення її адаптаційних механізмів, сфери мотивації, стилю мислення, рівня розвитку інтелектуальних здібностей та індивідуальних властивостей. Основними компонентами моделі діагностування професійної придатності є: встановлення анатомо-фізіологічних особливостей розвитку особистості; виявлення професійної обдарованості майбутніх фахівців; визначення їх професійної спрямованості; оцінювання характерологічної цілісності особистості. Упровадження моделі діагностування професійної придатності забезпечує умови для ґрунтовного вивчення індивідуального розвитку й аналізу здатності особистості до професійної діяльності.

Встановлений факт, що невідповідність нервової системи людини вимогам професії може призвести до зривів, помилок, аварій. Категоричні оцінки професійної придатності можуть бути застосовані відносно таких психофізіологічних характеристик людини, як сенсомоторика, розпізнавання кольорів, швидкість переключення і коло розподілу уваги, оперативна пам'ять, швидкість реакції, сила м'язів, витривалість тощо. Професійна непридатність може зумовлюватися наявністю у структурі особистості негативних рис для даної трудової діяльності (наприклад, емоційно-моторна нестійкість, розсіяна увага, схильність до невиправданого ризику тощо).

Для кожної професії існують свої критичні параметри інтелекту; люди з низьким інтелектом не зможуть успішно опанувати певні професії. Критерієм професійної придатності може виступати й рівень розвитку специфічних здібностей. Вважається, що їх наявність є вирішальним фактором для досягнення швидкого успіху в обраній сфері діяльності й уможливує позитивні результати відповідного навчання та придбання необхідного досвіду. Отже, виявлення професійної придатності майбутніх фахівців, яке відбувається на підставі аналізу рівня розвитку інтелектуальних здібностей, наявності специфічних здібностей, професійно значущих для певного виду діяльності, є важливою складовою, що уможливує прогнозування можливостей формування професійно важливих якостей особистості.

Професійна придатність не дається людині з народження, вона формується у процесі

навчання і наступної професійної діяльності за наявності професійної спрямованості. Професійна спрямованість, у запропонованій моделі, визначається за результатами виявлення основних типів професійної мотивації, визначення потреб і нахилів, діагностування наявності професійних інтересів майбутнього фахівця. Визначення домінуючих професійних мотивів, урахування їх динаміки в процесі оволодіння професією дає можливість підвищити ефективність професійної підготовки та навчання, забезпечити становлення фахівця, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних професійних знань та швидким включенням у професійну діяльність. Виявлення рівня професійної мотивації дозволяє визначити шляхи формування особистості-професіонала, а також скоротити адаптаційний процес входження молодого фахівця у професійну діяльність. Професійний інтерес вважають одним із факторів успіху в професійній діяльності: чим більша зацікавленість особистості у виконанні роботи, тим кращими будуть результати її праці. Отже, оцінювання рівнів сформованості професійних інтересів є важливим у визначенні професійної придатності майбутніх фахівців.

Визначення характерологічної цілісності особистості в ході діагностування професійної придатності дає можливість передбачити успіх самостійного вдосконалення професійних знань й умінь, що є запорукою професійної майстерності майбутнього фахівця, розкриття його особистісних та професійних якостей, досягнення максимального співвідношення продуктивності життєдіяльності. Критеріями оцінювання характерологічної цілісності має стати достатня компетентність щодо свідомої побудови стилю життя, розв'язання проблем власного саморозвитку,

життєвої компетенції, профільного самовизначення; набуття навичок саморегулювання почуттів; розвиненість когнітивної, комунікативної та емоційно-вольової сфери в життєвому просторі.

Таким чином, діагностування професійної придатності має складати багатомірну, багатоаспектну й багаторівневу систему, що відображає змістовну повноту дослідження розвитку індивідуальності особистості та спрямована на забезпечення ефективності виявлення найпридатніших за своїми індивідуальними якостями кандидатів на навчання чи посаду за конкретними спеціальностями.

Висновки. Наукова розробка і практична реалізація процедури визначення професійної придатності потребує впровадження низки принципів положень, які визначаються методологією психолого-педагогічного оцінювання майбутнього фахівця. Визначення професійної придатності має ґрунтуватися на системному, комплексному, діагностичному підходах, що сприятиме цілісному вивченню психологічних особливостей і можливостей особистості. Узгодженість характеристик психограми та результатів визначення професійної придатності забезпечить успішність реалізації власної професійної кар'єри і професійної самореалізації людини на ринку праці. Висвітлені аспекти не вичерпують усіх аспектів проблеми визначення професійної придатності. Концептуальні зміни в сучасній професійній освіті, зумовлені основними тенденціями педагогіки компетентності, передбачають удосконалення системи визначення професійної придатності. Подальшого вивчення потребують педагогічні засади організації цього процесу, моніторинг якості діагностування професійної придатності та аналіз методик і технологій її визначення.

Література

1. Гуревич К.М. Психологическая диагностика детей и подростков / К. М. Гуревич. – М. : ИНФРА, 2005. – 336 с.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В. Н. Дружинин. – СПб : Питер, 2000. – 320 с.
3. Дубравська Д.М. Основи психології / Д. М. Дубравська. – К., 2001. – 280 с.
4. Климов С.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
5. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
6. Максимчук Н.П. Основи психолого-педагогічної діагностики: навч. посіб. / Н. П. Максимчук. – Кам'янець-Поділ., 2002. – 51 с.

С. Алексеева. Основні підходи до визначення професійної придатності особистості в умовах сучасної професійної освіти

7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Педагогика, 1996. – 256 с.

8. Собчик Л.Н. Диагностика индивидуально-типологических свойств и межличностных отношений: практ. руководство / Л. Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2003. – 287 с.

9. Татаурова-Осика Г.П. Технологія визначення професійної придатності та професійно важливих якостей особистості // Проблеми сучасної психології [зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огінка, Ін-т психології ім. Г. Костюка НАПН України] / Г. П. Татаурова-Осика. – 2009. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 279–282.

Светлана Алексеева

Основные подходы к определению профессиональной пригодности в условиях современного профессионального образования

В статье рассматривается проблема определения профессиональной пригодности личности в условиях современного образования. Диагностика позволяет определить профессиональную пригодность на основе комплексного оценивания характерологической целостности личности, ее профессиональной направленности, профессиональных способностей, профессионального самоопределения, развития профессионально необходимых качеств характера.

Ключевые слова: профессиональная пригодность, педагогическая диагностика, тестирование, профессиональная направленность, профессиональные способности, профессиональное самоопределение.

Svitlana Alekseeva

Main approaches to professional suitability determination in conditions of modern vocational training

The article examines a problem of determination of an individual's professional ability in conditions of modern education. Diagnostics allows to establish a professional suitability on basis of complex evaluation of an individual's character integrity, his/her professional orientation, professional capabilities, professional self-determination concerning professional activity and self-improvement.

Key words: professional suitability, pedagogical diagnostics, testing, professional orientation, professional capabilities, professional self-determination.

На VI Міжнародних наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка Сергія Яковича Батишева. Делегація Інституту ПТО НАПН України із сином С.Я. Батишева – академіком Олександром Сергійовичем Батишевим – біля Російської академії наук, м. Москва